Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ 01-2024

Μεταπολίτευση: Μια άλλη αποτίμηση

Γεώργιος Κ. Μπήτρος

Μάιος 2024

Τα Ερευνητικά Δοκίμια αυτής της σειράς κυκλοφορούν στα Ελληνικά, κυρίως για πρώϊμη παρουσίαση και συζήτηση, καθώς επίσης και για πληροφόρηση της Ακαδημαϊκής Κοινότητας και όλων όσων ενδιαφέρονται για την τρέχουσα ερευνητική δραστηριότητα του Τμήματος.

Οι συγγραφείς αναλαμβάνουν την ευθύνη για την ακρίβεια του άρθρου και για τις απόψεις που εκφράζονται σ' αυτό.

Πατησίων 76, 104 34 Αθήνα. Τηλ.: 210 8203303-5. E-mail: econ@aueb.gr / www.aueb.gr
76, Patission Street, Athens 104 34 Greece. Tel.: (+30) 210 8203303-5

Μεταπολίτευση: Μια άλλη αποτίμηση[1]

Γεώργιος Κ. Μπήτρος
Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
bitros@aueb.gr

Περίληψη

Η πολιτική σταθερότητα κατά τη μεταπολίτευση συνοδεύτηκε από μεγάλη επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Ειδικότερα, η μέση ετήσια ανάπτυξη την περίοδο 1974-2022 μειώθηκε σε ≈1% από ≈7% που ήταν τα προηγούμενα 20 χρόνια. Αυτή η εξέλιξη συνιστά ένα παράδοξο γιατί με βάση τη βιβλιογραφία η ανάπτυξη θα περιμέναμε να επιταχυνθεί. Δεν συνέβη και το ερώτημα είναι γιατί. Η απάντηση που δίνεται και τεκμηριώνεται σ' αυτό το δοκίμιο είναι ότι η πολιτική σταθερότητα προέκυψε ως αποτέλεσμα ενός διοικητικού μηχανισμού αναδιανομής εισοδήματος και πλούτου, ο οποίος ενσωματώθηκε στο Σύνταγμα του 1975 με τη μορφή άρθρων τα οποία εισήγαγαν πολλά νέα «κοινωνικά» δικαιώματα και άλλαξαν θεμελιακά τα «περιουσιακά». Ενόσω το σχετικό κόστος καλύπτεται από το δημόσιο προϋπολογισμό και επιβαρύνσεις στην ιδιωτική οικονομία, η πολιτική σταθερότητα διατηρείται. Αλλά ο μηχανισμός της αναδιανομής, και μάλιστα σε ανοικτή οικονομία της αγοράς όπως η Ελληνική, είναι αλυσιτελής και αδιέξοδος γιατί οδηγεί σε αναπτυξιακή στασιμότητα, και συνεπώς στην πιθανότητα προσεχώς η πολιτική σταθερότητα να διαταραχθεί. Γι' αυτό, εάν οι πολίτες δεν πιέσουν τα κόμματα εξουσίας να προχωρήσουν στις μεγάλες μεταρρυθμίσεις που εκκρεμούν ή τα τελευταία συνεχίσουν να τις αποφεύγουν αποποιούμενα την υποχρέωση της ηγεσίας που φέρουν στις δημοκρατίες Δυτικού τύπου, η πολιτική σταθερότητα θα είναι και θα παραμένει αδύναμη και προσωρινή.

[1] Ευχαριστώ θερμά τους Γεώργιο Γεωργάνα, Παναγιώτη Ευαγγελόπουλο, Τάκη Μίχα, Στέργιο Μπακάλη, Δημήτριο Παρασκευά, και Σπυρίδωνα Παρασκευόπουλο για το χρόνο που διέθεσαν να μελετήσουν το παρόν δοκίμιο και να μου δώσουν το πλεονέκτημα των παρατηρήσεων και των σχολίων τους. Αλλά παραμένω αποκλειστικά υπεύθυνος για τυχόν λάθη περί τα δεδομένα και την ερμηνεία τους. Τέλος, θεωρώ χρήσιμο να διευκρινίσω ότι οι απόψεις και οι εκτιμήσεις που διατυπώνω δεν πηγάζουν μόνο από τις ακαδημαϊκές μου έρευνες και δημοσιεύσεις. Σε σημαντικό βαθμό προέρχονται επίσης από τις γνώσεις που αποκόμισα και τις εμπειρίες που συσσώρευσα από τις συμβουλευτικές υπηρεσίες που κατά καιρούς προσέφερα από το 1976 σε διάφορα κυβερνητικά επίπεδα.

1. Εισαγωγή

Πολύ συχνά τα τελευταία χρόνια, διακεκριμένοι συνταγματολόγοι, πολιτικοί επιστήμονες, και άλλοι[2] αποφαίνονται ότι, αν επιτεύχθηκε κάτι ιδιαίτερα αξιοσημείωτο στη χώρα μας από το 1974[3] σε σχέση με το παρελθόν, αυτό είναι η «πολιτική σταθερότητα». Με την ίδια εκτίμηση προκύπτει ότι συμφωνούν πλείστοι όσοι εγχώριοι και διεθνείς παράγοντες σε θέσεις υψηλής κυβερνητικής ευθύνης. Για παράδειγμα, στη συνέντευξη που έδωσε στις 31/3/2024 στην εφημερίδα Πρώτο Θέμα, ο κεντρικός τραπεζίτης Καθηγητής κ. Ιωάννης Στουρνάρας συνέστησε όπως η διατήρηση της «πολιτικής σταθερότητας» αναχθεί σε εθνικό στόχο. Ενόψει του φραξιονισμού που επικρατεί στα κόμματα της αντιπολίτευσης και της χαλαρότητας με την οποίαν ασκούν τον έλεγχο του κυβερνητικού έργου, ίσως να διαβλέπει την εμφάνιση προσεχώς πολιτικής αστάθειας. Αλλά η κυρίαρχη άποψη είναι ότι, σύντομα μετά την όχι αναπάντεχη πτώχευση του 2009, η Ελλάδα κατάφερε να επανέλθει στον ενάρετο κύκλο της δημοσιονομικής πολιτικής χάρις στην ομαλή διαδοχή των κομμάτων στην εξουσία, τη βελτίωση στη λειτουργία κρίσιμων δημόσιων υποδομών, και την αποφασιστική πλέον ένταξη στις Δυτικές συμμαχίες.

Αν από την σκοπιά της υλικής ευημερίας, η οποία συναρτάται με πολλούς άλλους κρίσιμους δείκτες κοινωνικής προόδου και εθνικής ασφάλειας, είχαμε καταφέρει ως χώρα να κλείσουμε το κενό που μας χωρίζει από το μέσο ευρωπαϊκό επίπεδο, δεν θα είχα δυσκολία να δεχθώ ότι αυτές οι εξελίξεις αποτελούν πράγματι μεγάλη επιτυχία. Όμως, με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι διεθνείς κατατάξεις δείχνουν ότι κατά την ίδια πεντηκονταετή περίοδο αποκλίναμε και μονιμοποιηθήκαμε ως χώρα σε θέσεις που υποδηλώνουν ότι η «πολιτική σταθερότητα» αντιφάσκει με τις προϋποθέσεις που απαιτούνται για να μπούμε σε δυναμικές διαδικασίες σύγκλισης. Ή, για να διατυπώσω την ίδια σκέψη απλούστερα, η επιτευχθείσα σταθερότητα θα ήταν ευσταθής, διατηρήσιμη, και συνεπής με τις εθνικές προτεραιότητες, μόνο αν είχαμε επιτύχει το στόχο που βάλαμε όταν προσχωρήσαμε στη Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981. Δηλαδή να συγκλίνουμε στο μέσο ευρωπαϊκό κατά κεφαλή εισόδημα, εύρος και ποιότητα δημόσιων υπηρεσιών, ανταγωνιστικότητα, κλπ. Τώρα, με την παγιοποίηση, και δυστυχώς διεύρυνση,

---

2 Βλέπε ομιλίες στο συνέδριο «Μεταπολίτευση: 50 χρόνια μετά» το οποίο συνδιοργάνωσαν η εφημερίδα Η Καθημερινή, το Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης το Οικονομικό Φόρουμ Δελφών και το Ελληνικό Παρατηρητήριο του London School of Economics, και έλαβε χώρα στην Εθνική Πινακοθήκη από 28/2/2024 έως 2/3/2024.

3 Η περίοδος αυτή αναφέρεται ως «μεταπολίτευση». Για τους απλούς πολίτες, η χρήση αυτού του όρου σημαίνει τη μετάβαση από το δικτατορικό καθώς της 21ης Απριλίου 1967, στη δημοκρατία. Αλλά για επαΐοντες όπως ο Τσάτσος (1975), ο Κατρούγκαλος (2010), και οι ομονοούντες προς αυτούς, ο όρος μεταπολίτευση έχει και μια δεύτερη σημασία. Υπονοεί τη μετάβαση από το Σύνταγμα του 1952, το οποίο ήταν κατεξοχήν φιλελεύθερο, στο Σύνταγμα του 1975, με το οποίο επιβλήθηκε στην Ελλάδα η κυριαρχία του κράτους επί των πολιτών. Πως και γιατί έγινε αυτή η μεγάλη αλλαγή, θα τεκμηριωθεί αργότερα πιο κάτω.

της απόκλισης που διαπιστώνεται, **το κύριο ζητούμενο δεν είναι η διατήρηση αυτής καθ' αυτής της πολιτικής σταθερότητας, αλλά η αποτελεσματική διαχείριση των κοινωνικών και οικονομικών αναταράξεων που κατά κανόνα συνοδεύουν τις μεγάλες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, όπως είναι αυτές που έχει ανάγκη η χώρα μας.**[4] Εκτός βέβαια αν, όντας παγιδευμένοι στο «Σύνδρομο του στάβλου»,[5] συνεχίσουμε να τις αποφεύγουμε και να αφήσουμε τις δυνάμεις της αδράνειας να καθηλώσουν την Ελλάδα σε θέση ουραγού της Ευρώπης.

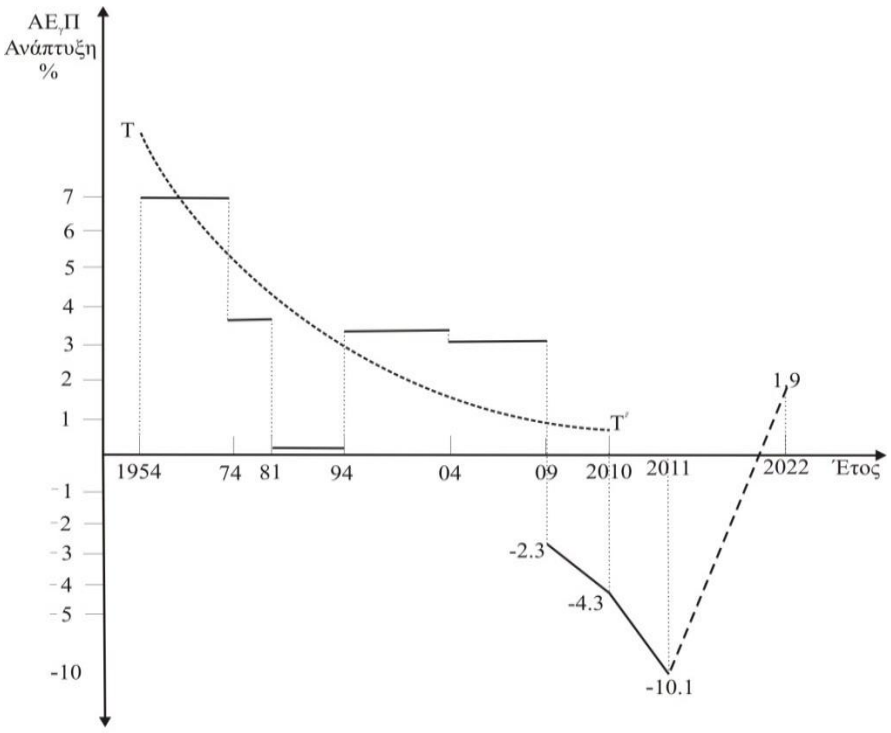
Ο σκοπός μου στο παρόν δοκίμιο είναι να απαντήσω στο ερώτημα: Είναι η πολιτική σταθερότητα που επιτεύχθηκε τη μεταπολίτευση μακροπρόθεσμα ευσταθής; Η απάντηση στην οποία οδηγούμαι από τα δεδομένα και την ανάλυση είναι ότι η παρατηρούμενη πολιτική σταθερότητα είναι προσωρινή γιατί οι θεσμικές ρυθμίσεις που την διαμόρφωσαν υποσκάπτουν τις δυνατότητες της οικονομίας να συνεχίσει να τις υποστηρίζει.

2. Τα ασταθή οικονομικά θεμέλια της τρέχουσας πολιτικής σταθερότητας

Στο βιβλίο Μπήτρος, Καραγιάννης (2011, 273-410) κάναμε μια συνοπτική αλλά επαρκώς λεπτομερή αποτίμηση των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων στη χώρα μας κατά τη μεταπολεμική περίοδο μέχρι το 2010. Το Σχεδιάγραμμα 1, το οποίο μεταφέρω απ' αυτήν την πηγή με κάποιες προσθήκες για τα χρόνια 2011-2022, δείχνει την πορεία του ρυθμού της μεταβολής του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Ακολουθώντας το γράφημα από τα αριστερά προς τα δεξιά, μπορούμε να κάνουμε τρεις παρατηρήσεις. Όπως δείχνει η γραμμή με τις διακεκομμένες τελείες, η πρώτη έχει να κάνει με την τάση του ρυθμού της οικονομικής ανάπτυξης. Αυτή βλέπουμε ότι από το 1974 και μετά ήταν πτωτική. Η δεύτερη παρατήρηση σχετίζεται με το ρυθμό της μείωσης. Αυτός δεν είναι ενιαίος γιατί, κατά βραχύτερες χρονικές περιόδους, οι μέσοι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης ήταν ≈3.6% (1975-1981), ≈0.3% (1982-1993), ≈3.2% (1994-2009), και βαθιά αρνητικός από το 2010 μέχρι το 2022. Τέλος, η τρίτη παρατήρηση είναι ότι ο μέσος ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης μειώθηκε από ≈7% την περίοδο 1954-1974, σε ≈1% τα χρόνια της μεταπολίτευ-

[4] Στη σχετική βιβλιογραφία η πολιτική σταθερότητα θεωρείται ότι αποτελεί αναγκαία αλλά όχι επαρκής συνθήκη της οικονομικής ανάπτυξης, Στην περίπτωση της χώρας μας, αναγκαία και επαρκής συνθήκη είναι το δεύτερο σκέλος αυτής της πρότασης.

[5] Το σύνδρομο αυτό σχετίζεται με την σχεδόν βέβαιη εξέλιξη του ακόλουθου υποθετικού πειράματος, Εάν ένα πρωί κλείσουμε μερικά άτομα σε ένα στάβλο με αγελάδες, ο οποίος μυρίζει εξαιρετικά άσχημα, ενώ αρχικά τα άτομα αυτά θα χαλάσουν τον κόσμο για να βγουν από το στάβλο, μέχρι το βράδυ θα έχουν συνηθίσει και θα παύσουν να φωνάζουν και να αντιδρούν. Το χρησιμοποιώ στις διαλέξεις μου για να εξηγήσω την τάση που έχουμε οι άνθρωποι να συνηθίζουμε στις συνθήκες που ζούμε, να διαμορφώνουμε μια άνετη κανονικότητα, και να το βρίσκουμε δύσκολο να ξεφύγουμε απ' αυτήν σκεφτόμενοι καινοτομικά ή κατά το κοινώς λεγόμενο έξω από τα καθιερωμένα (out of the box).

Σχεδιάγραμμα 1

σης,[6] Η τελευταία παρατήρηση έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί, σε αντίθεση με τους εκπληκτικούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης που πέτυχε η χώρα την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης τη μεταπολίτευση έπεσε στο ναδίρ. Έτσι, προκειμένου το πάθημα να μας γίνει μάθημα, χρειάζεται να ταυτοποιήσουμε τους κύριους παράγοντες που συνέβαλλαν σ' αυτό το δυσάρεστο αποτέλεσμα και πάση θυσία να τους αναστρέψουμε.

Από τη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης γνωρίζουμε ότι ένας απ' αυτούς τους παράγοντες είναι η πολιτική σταθερότητα.[7] Συνεπώς, αν δεχθούμε ότι τη μεταπολίτευση επιτεύχθηκε,[8] εύλογα προκύπτουν τα ακόλουθα ερωτήματα: α) Πως μπορεί να εξηγηθεί ότι κατά την ίδια περίοδο οι ρυθμοί της οικονομικής ανάπτυξης κατέρρευσαν; β) Κάτω από το status quo, πόσο πιθανό είναι να επανέλθουν στην ανοδική τάση που υπαγορεύουν οι εθνικές προτεραιό-

[6] Στην σχετική αναδρομή που έκανε πρόσφατα, ο Αλογοσκούφης (2024) αναφέρει ότι ο μέσος ρυθμός ανάπτυξης κατά τις περιόδους 1974-1999 και 2000-2024 ήταν αντίστοιχα 2.2% και 0.8%. Πολύ πιθανά, ο ρυθμός ανάπτυξης της περιόδου 2000-2024 είναι θετικός γιατί στους υπολογισμούς του συμπεριλαμβάνει τους εκτιμώμενους υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης του 2023 και 2024.`

[7] Βλέπε πχ. Kuznets (1965, 451-453).

[8] Εάν εξαιρέσουμε την ομαλότητα κατά τη διαδοχή των κομμάτων στη διακυβέρνηση της χώρας, η οποία πράγματι παγιώθηκε και αποτελεί ένα αποφασιστικό υποδείκτη της πολιτικής σταθερότητας της Ελληνικής δημοκρατίας, άλλοι υποδείκτες του δείκτη της πολιτικής σταθερότητας υστερούν. Όταν ο Σιούφας (2013) πχ. καταδεικνύει με στοιχεία πως οι κυβερνήσεις των Παπανδρέου (1993-1996) και Σημίτη (1996-2004) αποδόμησαν τη συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης του πατρός Μητσοτάκη (1990-1993), ο δείκτης της κομματικής αντιπαλότητας, και συνεπώς της πολιτικής αστάθειας, μεγαλώνει. Και το ίδιο θα μπορούσε να λεχθεί αναφορικά με την κατάργηση από την κυβέρνηση Τσίπρα (2015-2019) της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης της προηγούμενης κυβέρνησης, η οποία μάλιστα είχε υπερψηφιστεί από ασυνήθιστα μεγάλη πλειοψηφία της βουλής.

τητες και οι προσδοκίες των πολιτών; και γ) Εάν είναι απίθανο, μπορεί να διατηρηθεί η πολιτική σταθερότητα; Οι τρεις ενότητες που ακολουθούν είναι αφιερωμένες σ' αυτά τα ερωτήματα.

3. Πολιτική σταθερότητα, αναπτυξιακή στασιμότητα, και ο μηχανισμός αναδιανομής εισοδημάτων και πλούτου

Η έναρξη της μεταπολίτευσης στις 24 Ιουλίου του 1974[9] συνοδεύτηκε από μερικές σημαντικές πολιτειακές μεταβολές. Δύο εξ' αυτών ήταν, αφενός η αλλαγή πολιτεύματος, από βασιλευόμενη σε αβασίλευτη δημοκρατία με το Δημοψήφισμα της 8ης Δεκεμβρίου 1974, και αφετέρου, έξη μήνες αργότερα, η εγκαθίδρυση προεδρευόμενης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, με την ψήφιση νέου συντάγματος στις 8 Ιουνίου 1975.

Μια έστω και επιφανειακή σύγκρισή του τελευταίου με τα συντάγματα που αντικατέστησε αρκεί για να αποκαλύψει ότι προστέθηκαν αρκετά νέα άρθρα. Απ' αυτά, σε μένα τουλάχιστο φαίνονται ως καινοφανή για δημοκρατία Δυτικού τύπου, τα άρθρα τα οποία είναι σχετικά με τα «κοινωνικά» και τα «περιουσιακά» δικαιώματα. Αυτά ήταν αδύνατο να γραφτούν και να επεξηγηθούν στους Έλληνες πολίτες σε λιγότερους μήνες από τα δάκτυλα του ενός χεριού. Οι συντάκτες τους, οι οποίοι εργάστηκαν υπό τις οδηγίες του Κωνσταντίνου Τσάτσου, μετέπειτα Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας, μάλλον θα πρέπει να τα είχαν συζητήσει και συμφωνήσει μεταξύ τους από δεκαετίες. Το ζήτημα αυτό με απασχόλησε για αρκετά χρόνια. Αν και πέρα από τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα, το ερεύνησα ως ενεργός πολίτης και τελικά συνόψισα τα ευρήματά μου στο Κεφάλαιο 3 του βιβλίου Μπήτρος (2015, 122-164), στο οποίο έδωσα τον χαρακτηριστικό τίτλο «Γιατί πτωχεύσαμε». Εν ολίγοις, το προσωρινό συμπέρασμά στο οποίο κατέληξα ήταν ότι οι άγνωστοι σε μένα συγγραφείς των εν λόγω άρθρων ***αποσκοπούσαν στη μεταφορά κυριαρχικών δικαιωμάτων οικονομικής φύσης από τους πολίτες στην κεντρική εξουσία, δηλαδή στο κράτος***.

Όμως οι αμφιβολίες που διατηρούσα για το συμπέρασμα αυτό όταν έγραφα το πιο πάνω βιβλίο το 2014 διαλύθηκαν μερικά χρόνια αργότερα. Τότε, σε κάποια από τις αναζητήσεις που έκανα στο διαδίκτυο, σχετικές με την αρθρογραφία μου, έτυχε να βρω ένα άρθρο που είχε γράψει προ αρκετών ετών ο Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου και πολλάκις Υπουργός Κατρούγκαλος (2010). Για του λόγου το ασφαλές, παραθέτω πιο κάτω όσα αποκαλυπτικά γράφει για τους στόχους στους οποίους αποσκοπούσαν τα άρθρα αυτά:

> Στα ευρωπαϊκά *κοινωνικά κράτη* –σε αντίθεση με το αγγλοσαξονικό πρότυπο- και στο πλαίσιο του συγκερασμού της *φιλελεύθερης* και της *κοινωνικής αρχής*, ο κοινός

[9] Ο Βούλγαρης (2013, 13) αναφέρει ότι «η αρχή της περιόδου είναι σαφής και μονοσήμαντη: 24 Ιουλίου 1974, ημέρα που έπεσε η επτάχρονη Δικτατορία των Συνταγματαρχών».

> νομοθέτης είναι ελεύθερος να καθορίζει την οικονομική πολιτική εντός των ορίων του συστήματος της ελευθερίας της αγοράς, *με σεβασμό όμως στις κοινωνικές προτεραιότητες που απορρέουν από την αρχή του κοινωνικού κράτους*.... Οι κρίσιμες διατάξεις για τον προσδιορισμό του *ελληνικού οικονομικού Συντάγματος* είναι αφ' ενός αυτές των άρθρων 5 § 1 και 17 (προστασία της οικονομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας), ως προς την καθιέρωση της παραδοσιακής καπιταλιστικής οικονομίας της αγοράς και των συναφών μ' αυτή ελευθεριών, και αφ' ετέρου οι νέες διατάξεις των άρθρων 21, 22, 25 § 1, 2 και 4, 106 και 17 § 1 του Συντάγματος. Με τις τελευταίες τούτες ρυθμίσεις αφ' ενός προσδόθηκε *λειτουργικός χαρακτήρας στα δικαιώματα της ιδιοκτησίας και της οικονομικής ελευθερίας* και αναγνωρίσθηκε ο παρεμβατικός, ρυθμιστικός ρόλος της πολιτείας, με την *ρητή καθιέρωση της αρχής του κοινωνικού κράτους*. Αφ' ετέρου ανήχθησαν σε συνταγματικούς σκοπούς η οικονομική ανάπτυξη -υποταγμένη όμως στην υπηρεσία της ανθρώπινης αξίας- η κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη, αλλά και τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα.[10] Στο πλαίσιο της ισορροπίας μεταξύ των πιο πάνω αντίρροπων αρχών, *η οικονομική ελευθερία και η ιδιοκτησία δεν κατέχουν πλέον το κέντρο του συστήματος προστασίας των δικαιωμάτων*. (Τα πλάγια γράμματα είναι του συγγραφέως).

Με άλλα λόγια, στη δημοκρατία των συνταγματολόγων που το 1975 πέρασαν στο σύνταγμα αυτά τα άρθρα, αν η νεφελώδης *αρχή του κοινωνικού κράτους* το επιβάλλει, η ιδιοκτησία των πολιτών στο εισόδημά τους, στις αποταμιεύσεις τους, στον πλούτο τους γενικότερα, και μαζί οι γενικές και οι οικονομικές ελευθερίες, δικαιολογείται να μετατραπούν από τις εκάστοτε κυβερνήσεις σε «φύλλο συκής».

Αυτό δεν είναι που πράγματι συνέβη; Τη «Σοσιαλμανία» της Νέας Δημοκρατίας (ΝΔ) το 1970 δεν τη διαδέχθηκε ο «Σοσιαλισμός του τρίτου δρόμου» του Πανελλήνιου Σοσιαλιστικού Κινήματος (ΠΑΣΟΚ) το 1980; Η αύξηση του δημόσιου χρέους με ταυτόχρονη κατάρρευση του μέσου ρυθμού της οικονομικής ανάπτυξης από το 1974 μέχρι σήμερα, δεν αποτελεί επαρκή επιβεβαίωση ότι κάτι πολύ δομικό άλλαξε στο Σύνταγμα του 1975 και μπήκαν στην αναπτυξιακή μηχανή τα φρένα όλου του κόσμου; Η μεγάλη κρίση στο χρηματιστήριο το 1999 και η πτώχευση του 2009 ήλθαν έτσι από το πουθενά; Τέλος πάντων, για να μην κουράζω με ερωτήματα που έχουν ήδη απαντηθεί από τα ίδια τα γεγονότα, είναι σκοπιμότερο και αποτελεσματικότερο να εξηγήσω γιατί, κατά την εκτίμησή μου, η τρέχουσα πολιτική

[10] Για να μην μου διαφύγει αργότερα, παρακαλώ τους φίλους αναγνώστες να σημειώσουν ιδιαίτερα αυτήν την πρόταση. Με τα άρθρα για τα «κοινωνικά» και «περιουσιακά» δικαιώματα, μας λέει ο Καθηγητής Κατρούγκαλος, «ανήχθησαν σε συνταγματικούς σκοπούς η οικονομική ανάπτυξη -υποταγμένη όμως στην υπηρεσία της ανθρώπινης αξίας- η κοινωνική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη, αλλά και τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα.». Το Σχεδιάγραμμα 1 καταδεικνύει με τον πλέον εύγλωττο τρόπο σε ποια οικονομική ανάπτυξη οδήγησαν οι «κοινωνικές» πολιτικές που ακολούθησαν οι Ελληνικές κυβερνήσεις τη μεταπολίτευση. Δυστυχώς, για όσους αρνούνται να μάθουν από την ιστορία, κατά κανόνα την επαναλαμβάνουν.

σταθερότητα δεν είναι διατηρήσιμη.[11] Θα το επιχειρήσω με διακριτά βήματα ώστε η σχέση αιτίας και αποτελέσματος να προκύπτει με σαφήνεια.

1. Τα πάνω από 25 «κοινωνικά» δικαιώματα που πέρασαν στο Σύνταγμα του 1975, και μάλιστα χωρίς αντίστοιχες υποχρεώσεις, θεμελίωσαν με άμεσους και έμμεσους τρόπους διμερείς και μονομερείς απαιτήσεις (entitlements) εκ μέρους των πολιτών έναντι του κράτους και του προϋπολογισμού. Για παράδειγμα, το «δικαίωμα στην εργασία» του άρθρου 22 παρ 1 εδάφιο α′ έχει συμβάλλει στην υπεραπασχόληση υπαλλήλων σε όλα τα επίπεδα της δημόσιας διοίκησης, καθώς και σε μύριες άλλες ρυθμιστικές ανελαστικότητες στην αγορά εργασίας, οι οποίες δεν καταργήθηκαν ούτε κάτω από την πίεση της γνωστής μας Τρόικα.[12]

2. Προκειμένου να εξασφαλιστούν οι απαιτούμενοι πόροι για την κάλυψη των συναφών δημόσιων δαπανών, δυνητικά υπήρχαν πέντε πηγές. Αυτές ήταν (1) τα φορολογικά έσοδα από το τρέχον ΑΕΠ, (2) τα έσοδα από την φορολογία κεφαλαίου ή πλούτου των πολιτών,[13] (3) ο δανεισμός, (4) η κοινοτική βοήθεια, και (5) η μεταφορά πόρων από άλλες δραστηριότητες του δημοσίου. Με δεδομένη την απροθυμία των κυβερνήσεων να αυξήσουν τους φόρους, τις πρώτες δεκαετίες της μεταπολίτευσης (1970-1980) η «κοινωνική πολιτική» a la ελληνικά χρηματοδοτήθηκε μέσω δανεισμού, κυρίως από το εσωτερικό, και την άφθονη κοινοτική βοήθεια που εισέρρεε από τα Μεσογειακά Προγράμματα. Αργότερα (1990-2009), όταν οι ανάγκες του δημοσίου οξύνθηκαν και οι πόροι από δανεισμό, κυρίως από το εξωτερικό, και κοινοτική βοήθεια δεν επαρκούσαν, οι κυβερνήσεις πρώτα μετέφεραν πόρους από κλάδους όπως της εθνικής άμυνας, της παιδείας, των επενδύσεων σε υποδομές, κλπ, και εν συνεχεία επιδόθηκαν σε συστηματική αύξηση της φορολογίας του εισοδήματος και του πλούτου των πολιτών.

3. Ενόσω οι πόροι από κοινοτικά προγράμματα και δανεισμό εισέρρεαν εν αφθονία, όλοι κέρδιζαν, και το κοινωνικό κόστος του μηχανισμού της αναδιανομής μέσω του οποίου καλύπτονται τα «κοινωνικά» δικαιώματα περνούσε απαρατήρητο. Αλλά όχι από τις ξένες εταιρείες οι οποίες από νωρίς άρχισαν να αποχωρούν, και με το φευγιό τους να σηματοδοτούν, αφενός προς άλλες ξένες εταιρείες να αποφεύγουν τη χώρα μας, και αφετέρου προς τους εγχώρι-

---

[11] Έχει σημασία να κατανοήσουμε πόσο δυνατή ή αδύνατη είναι η «πολιτική σταθερότητα» στην περίπτωση της χώρας μας. Μια ματιά στην τιμή του σχετικού δείκτη που δημοσιεύει η Παγκόσμια Τράπεζα δείχνει ότι το 2022 με εύρος -2.5=αδύνατη και 2.5= δυνατή, η Ελλάδα βρισκόταν στο 0.06. Με άλλα λόγια, δεν μπορεί κανείς να πει ξεκάθαρα ότι είναι δυνατή και γι' αυτό στο κείμενο χρησιμοποιώ τον όρο «ασταθής».

[12] Σε κοινωνίες οι οποίες στερούνται ενός ισχυρού νομικού-πολιτικού-θεσμικού πλαισίου, οι Tornell, Lane (1999) εξηγούν γιατί και πως προκύπτει εκ των κάτω ένας μηχανισμός αναδιανομής μέσω του προϋπολογισμού ο οποίος οδηγεί σε επιβράδυνση της ανάπτυξης και απληστία. Στην περίπτωση της χώρας μας, αυτός ο μηχανισμός, στο βαθμό που προϋπήρχε, με τα εν λόγω άρθρα επισημοποιήθηκε και εκ των άνω και έλαβε συνταγματικό μανδύα.

[13] Συνιστώ στους φίλους αναγνώστες πριν επιχειρήσουν οποιαδήποτε επένδυση να διαβάσουν το άρθρο 106 του Συντάγματος του 1975 και τη σχετική μ' αυτό βιβλιογραφία και νομολογία. Ίσως να βρουν ενδιαφέρον να αρχίσουν τη έρευνά τους με τις απόψεις που έχω διατυπώσει σχετικά στο Μπήτρος (2014)

ους επενδυτές να αναζητούν ευκαιρίες σε τρίτες χώρες. Έτσι, αναπόφευκτα, ενώ ο μέσος ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης επιβραδυνόταν, ο λόγος του δημόσιου χρέους προς το ΑΕΠ έσπαζε το ένα ρεκόρ μετά το άλλο, αφού οι διεθνείς χρηματαγορές και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κοίταζαν αλλού.

4. Με εξαίρεση μερικούς οικονομολόγους όπως ο γράφων, που συστηματικά κρούαμε τον κώδωνα του κινδύνου, μέχρι που ξέσπασε στις ΗΠΑ το 2008 η μεγάλη χρηματοοικονομική κρίση, τίποτε δεν προμήνυε ότι οι αναταράξεις της θα έφθαναν γρήγορα στην Ελλάδα. Όταν λοιπόν το 2009 οι διεθνείς χρηματαγορές έκλεισαν για τη χώρα μας, η μεγάλη οικονομική ύφεση που προέκυψε δοκίμασε δυνατά την πολιτική σταθερότητα. Τώρα γνωρίζουμε ότι, κατά τρόπο πρωτόγνωρο για μια τόσο μεγάλη κρίση, το πολιτικό σύστημα άντεξε στους πολυετείς κοινωνικούς κλυδωνισμούς από τις απώλειες σε ΑΕΠ (βλέπε Σχεδιάγραμμα 1), θέσεις εργασίας, εξαρθρώσεις αγορών όπως το κλείσιμο των τραπεζών, κλπ. Αλλά για να δούμε αν η πολιτική σταθερότητα είναι διατηρήσιμη, πρέπει να εγκύψουμε βαθύτερα στο μηχανισμό της αναδιανομής που λειτουργεί με βάση το «κοινωνικό συμβόλαιο» του Συντάγματος του 1975.[14]

5. Ο μηχανισμός αυτός μεταφέρει πόρους από τους σχετικά ***λίγους*** δημιουργικούς και παραγωγικούς συμπολίτες μας στους σχετικά ***πολλούς,*** οι οποίοι από επιλογή προτιμούν στη ζωή δραστηριότητες λιγότερο αβέβαιες, και συνεπώς λιγότερο αποδοτικές. Από τα χρόνια του Περικλή στη κλασσική Αθήνα μέχρι σήμερα, οι δημοκρατίες φημίζονται γιατί καταφέρνουν μέσω αναδιανομής να ελέγχουν την ακραία ανισότητα σε βάρος των πολλών χωρίς να ακυρώνουν τα κίνητρα δημιουργίας πλούτου από τους λίγους. Είναι πρόβλημα μέτρου ώστε να μην επιβραδύνεται η αναπτυξιακή διαδικασία και να μπαίνει η χώρα σε μια κατάσταση που χάνουν όλοι (lose-lose).

Συνοψίζοντας όλα τα πιο πάνω, στην περίπτωσή μας, ο μηχανισμός της αναδιανομής που θεμελιώθηκε στις σχετικές πρόνοιες του Συντάγματος του 1975 κατέληξε στο άλλο άκρο. Το αποκαλούμενο «κράτος δικαίου» ανάγκασε τους συμπολίτες μας που προτιμούν να συσσωρεύσουν πλούτο, και μαζί την ελευθερία των επιλογών που προσφέρει, αναλαμβάνοντας επαγγελματικούς κινδύνους, είτε να γίνουν φοροκλέπτες, είτε να μεταναστεύσουν, είτε να απέχουν από την ανάληψη επενδυτικών κινδύνων. Το αποτέλεσμα είναι αυτό που καταγρά-

[14] Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι ο περί ου ο λόγος αναδιανεμητικός μηχανισμός διαφέρει θεμελιακά από τον μηχανισμό που σύμφωνα με τον Olson (1982) αναπτύσσεται στις δημοκρατίες Δυτικού τύπου. Η διαφορά βρίσκεται στη διαπίστωση ότι, ενώ στην περίπτωση της Ελλάδος ο μηχανισμός επιβλήθηκε από τα άνω, και πολύ πιθανά, χωρίς ο Ελληνικός λαός να κατανοήσει και να επιδοκιμάσει με την ψήφο του σε τι ακριβώς αποσκοπούσαν τα άρθρα για τα κοινωνικά και τα περιουσιακά δικαιώματα, ο μηχανισμός αναδιανομής του Olson αναδύεται από τα κάτω μέσα από την προσοδοθηρία στην οποία επιδίδονται οργανωμένες μειοψηφίες. Αλλά πάντως, και στις δύο περιπτώσεις, ο μηχανισμός της αναδιανομής οδηγεί σε αναπτυξιακή στασιμότητα. Μια αλγοριθμική παραλλαγή του πρότυπου που προτείνει ο Olson αποτελεί το πρότυπο που έχουν προτείνει οι Tornell, Lane (1999).

φτηκε. Πενήντα χρόνια πολιτικής σταθερότητας με μέσο ρυθμό ανάπτυξης 1%, ήτοι οικονομική στασιμότητα.

4. Το ισχύον παραγωγικό πρότυπο και οι αναπτυξιακές προοπτικές

Αν οι αγορές της εργασίας των προϊόντων και των υπηρεσιών αφεθούν να λειτουργούν σχετικά ελεύθερα, με τις ρυθμιστικές αρχές να παρεμβαίνουν επιλεκτικά ώστε να διακρατούνται ανοικτές στον έμπρακτο και στο δυνητικό ανταγωνισμό, γνωρίζουμε με βεβαιότητα ποια θα είναι τα αποτελέσματα. Οι πόροι στην ιδιοκτησία των πολιτών, μαζί με τους δανειακούς που ενδιαφέρονται να κινητοποιήσουν, κατευθύνονται στις χρήσεις με τις μεγαλύτερες δυνατές αποδόσεις, ανεβάζοντας στο μέγιστο τα εισοδήματα από την εργασία των εργαζομένων, τα εισοδήματα από τις κεφαλαιοποιημένες αποταμιεύσεις των πολιτών, τα έσοδα του κράτους, και επομένως των δημόσιων αγαθών, το ΑΕΠ της χώρας, και προ πάντων την ελευθερία των επιλογών του καθενός. Αυτή η πρόταση δεν σημαίνει ότι από τον ένα χρόνο στον άλλο τα αντίστοιχα συνολικά μεγέθη δεν αυξομειώνονται και δεν προκαλούν κύματα ικανοποίησης και απογοήτευσης. Το σύστημα της ελεύθερης οικονομίας της αγοράς είναι από τη φύση του ευέλικτο ώστε να ανακαλύπτει και να ενσωματώνει καινούργιες γνώσεις με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών της ζωής. Συνεπώς, η έννοια της πρότασης είναι ότι ο επιχειρηματικός κύκλος, ο οποίος διαρκεί 3-5 χρόνια, εξελίσσεται πάνω σε μια ανοδική τάση.

Στην Ελλάδα, μεταπολεμικά, οι αγορές δεν αφέθηκαν ποτέ να λειτουργήσουν ελεύθερα. Αν κάποιος αναγνώστης ενδιαφέρεται να διαπιστώσει πως οι παγκόσμιες αλλαγές στις ιδέες της πολιτικής οικονομίας ερμηνεύτηκαν και επηρέασαν τις δημόσιες πολιτικές στη χώρα μας, δεν χρειάζεται να χαθεί στη βιβλιογραφία. Το μόνο που έχει να κάνει είναι να παρακολουθήσει πως άλλαξαν οι ιδέες ενός ιστορικού προσώπου, το οποίο με την επιρροή που άσκησε από τις ανώτατες θέσεις διοικητικής και κυβερνητικής ευθύνης που θήτευσε, σημάδεψε αποφασιστικά τις μεταπολεμικές εξελίξεις. Πρόκειται για τον Ξ. Ε. Ζολώτα, το ιστορικό αρχείο του οποίου είναι προσπελάσιμο και λειτουργεί ηλεκτρονικά υπό την εποπτεία της Τράπεζας της Ελλάδος.[15] Οποιοδήποτε οικονομολόγος, ο οποίος γνωρίζει την ελληνική οικονομία και δεν φοράει ιδεολογικούς φακούς, αποκλείεται να μην οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι σε κάποια μικρότερη η μεγαλύτερη μικρογραφία, η διάρθρωσή της προσομοιώνει το παραγωγικό πρότυπο που περιγράφεται στο βιβλίο Ζολώτας (1944/2009). Το άρθρο 106 του Συντάγματος του 1975 συνοψίζει σε 297 λέξεις τι προτάθηκε από το συγγραφέα το 1944 και τι επιβεβαιώθηκε από τον ίδιο μερικά χρόνια πριν το θάνατο του το 2004 ότι εφαρμόστηκε, τουλάχιστο

[15] Ασφαλώς δεν ήταν μόνος. Στο άρθρο Μπήτρος, Καραγιάννης (2011-12) κάναμε μια ερευνητική προσπάθεια να ταυτοποιήσουμε με ποιους άλλους διακεκριμένους πολιτικούς και οικονομολόγους και πως διαμόρφωσαν μεταπολεμικά τους θεσμούς και την οικονομία που ζούμε ακόμη και σήμερα.

από τον ίδιο. Εν ολίγοις, το παραγωγικό πρότυπο που έδωσε μέσο ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 1% τη μεταπολίτευση απαρτίζεται από ένα σχετικά μικρό και κατακερματισμένο ιδιωτικό τομέα, ο οποίος δυναστεύεται, μέσω των θεσμών που πλαισιώνουν το προμνησθέντα μηχανισμό της αναδιανομής, από ένα σχετικά μεγάλο δημόσιο τομέα. Κατά κανόνα, ανάλογα με τις διεθνείς συγκυρίες, μπορεί να παρουσιάζει βραχυχρόνιες αναπτυξιακές αναλαμπές, αλλά δεν αφήνει περιθώρια για επιχειρηματικές πρωτοβουλίες με μακροχρόνιο ορίζοντα.[16] Και προ πάντων, δεν βοηθάει τη χώρα να μετατραπεί σε ένα κέντρο ξένων άμεσων επενδύσεων (Investment Hub), εξέλιξη που είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί η συνεχής τεχνολογική αναβάθμιση της παραγωγής και της παραγωγικότητας.

Σήμερα, βρισκόμαστε σε μια συγκυρία αισιόδοξων αναπτυξιακών προοπτικών. Εύχομαι να μακροχρονήσουν. Οσάκις ο ρυθμός ανάπτυξης της χώρας μας είναι 4-5 φορές ο μέσος ευρωπαϊκός, κερδίζουμε γρήγορα πόντους στον πήχη της σύγκλισης και κίνητρα να ετοιμαστούμε για τις δυσκολίες που γνωρίζουμε ήδη ότι θα προκύψουν, όπως είναι για παράδειγμα η εκκρεμότητα του μεγάλου δημόσιου χρέους και το συνταξιοδοτικό. Όμως, αν συνεχίσουμε με τις μικρές αλλαγές (Tweaks) που κάνουμε δεν θα μπορέσουμε να επιτύχουμε τον απαιτούμενο μέσο αναπτυξιακό ρυθμό ανάπτυξης. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, έχουμε ανάγκη από ένα νέο παραγωγικό πρότυπο, το οποίο δεν είναι άλλο από το αντίστροφο αυτού που περιέγραψα πολύ σύντομα πιο πάνω.

5. Πολιτική σταθερότητα και ανάπτυξη

Η βιβλιογραφία που αναφέρεται σ' αυτή τη σχέση είναι ογκώδης και μια επισκόπηση ακόμη και σύντομη θα βρισκόταν εκτός του σκοπού του παρόντος. Όμως, επειδή τη βρήκα οικονομετρικά άρτια, εμπειρικά αξιόπιστη λόγω του μεγάλου δείγματος χωρών που χρησιμοποιεί, και έχει τύχη ευρύτατης προσοχής από άλλους μελετητές, θα αρχίσω με μια παραπομπή στα αποτελέσματα της έρευνας των Aisen, Veiga (2011). Χωρίς επιφυλάξεις και με άνετο βαθμό εμπιστοσύνης συμπεραίνουν ότι:

> Η πολιτική αστάθεια είναι ιδιαίτερα επιβλαβής λόγω της επιβράδυνσης που επιφέρει στη συνολική παραγωγικότητα των παραγωγικών συντελεστών (Total Factop Productivity-TFP), και σε μικρότερο βαθμό, της αποθάρρυνσης στην συσσώρευση φυσικού και ανθρώπινου κεφαλαίου (σσ. 24-25).

[16] Δέον να σημειωθεί ότι σ' αυτό το παραγωγικό πρότυπο, οι τράπεζες βρίσκονται πάντα κάτω από τον έλεγχο του κράτους. Συνεπώς, οι επιχειρήσεις κάποιου μεγέθους, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να καταφεύγουν σε τραπεζικό δανεισμό, αναγκάζονται στο διάβα της λειτουργίας να διαπλέκονται με τις εκάστοτε κυβερνήσεις, με αποτέλεσμα, στα μάτια των πολιτών, κακώς ή καλώς, να λαμβάνουν μέρος στο ανταγωνισμό των πολιτικών κομμάτων.

Συνεπώς, το παράδοξο στην περίπτωση της Ελλάδας είναι ότι, ενώ όλες οι ενδείξεις πιστοποιούν ότι κατά τη μεταπολίτευση η πολιτική σταθερότητα βελτιώθηκε σημαντικά σε σύγκριση με την περίοδο 1954-1974, η οικονομική ανάπτυξη ακολούθησε την αντίθετη πορεία, και μάλιστα με εξαιρετικά μεγάλη διαφορά.

Για τους φίλους αναγνώστες που είχαν την υπομονή να παρακολουθήσουν τους συλλογισμούς που παρέθεσα μέχρις εδώ, δεν θα πρέπει να υπάρχει παράδοξο. Η πολιτική σταθερότητα κατά τη μεταπολίτευση προέκυψε ως αποτέλεσμα του προμνησθέντος μηχανισμού της αναδιανομής εισοδήματος και πλούτου. Η μεγάλη πλειοψηφία των συμπολιτών μας που επωφελήθηκαν, συνέβαλλαν μεν με τις πολιτικές επιλογές τους να επέλθει πολιτική σταθερότητα, αλλά οι επιπτώσεις της αναδιανομής, μαζί βέβαια με άλλους αρνητικούς παράγοντες, ώθησαν την οικονομική ανάπτυξη σε στασιμότητα. Αυτή η ισορροπία είναι άκρως ασταθής. Για παράδειγμα, οι ανάγκες του δημοσίου ενόψει των αμυντικών δαπανών, του δημόσιου χρέους, του συνταξιοδοτικού, κλπ. θα συνεχίσουν να αυξάνονται ταχύτατα, ενώ η ήδη υψηλή φορολογία, που δεν μπορεί να μειωθεί λόγω του προμνησθέντος αναδιανεμητικού μηχανισμού, διώχνει συστηματικά τη φορολογική βάση, φουντώνει την παραοικονομία, μειώνει τη βέβαιη ισοδύναμη απόδοση των επενδύσεων, και γενικά προκαλεί οικονομικές στρεβλώσεις οι οποίες σε μια ανοικτή οικονομία με δημοκρατία Δυτικού τύπου είναι μάλλον απίθανο να μην μεταφραστούν σε πολιτική αστάθεια.

6. Σύνοψη και συμπέρασμα

Το 2014, ο πρώην πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Σημίτης έκανε μια σύντομη αποτίμηση των εξελίξεων που είχαν λάβει χώρα μέχρι τότε στην Ελλάδα.[17] Μεταξύ άλλων, σε μια σημαδιακή παράγραφο γράφει:

> Υπάρχουν πρακτικές που χαρακτήριζαν για εκατό και πλέον χρόνια τη χώρα και εξακολουθούν να καθορίζουν την ελληνική κοινωνία παρότι συντελούν στην υστέρησή της. Είναι αποδεκτές από τους ψηφοφόρους. Τις ενέκριναν και τις επιδοκίμασαν σε όλη τη διάρκεια της Μεταπολίτευσης.

Το 1975 δεν ήμουν στην Ελλάδα και δεν γνωρίζω τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ψηφίστηκε το Σύνταγμα του 1975. Αυτό που μπορώ να συμπεράνω από τους 3-4 μήνες, που πιθανώς το κείμενο του συντάγματος εκτέθηκε σε δημόσια διαβούλευση, είναι ότι οι Έλληνες πολίτες αποκλείεται να ενημερώθηκαν για τις συνέπειες των άρθρων περί των «κοινωνικών» και των «περιουσιακών» δικαιωμάτων. Με αυτά, θεμελιώθηκε εκ των άνω ένας αναδιανεμητικός μηχανισμός του εισοδήματος και του πλούτου των πολιτών, ο οποίος συνετέλεσε μεν σημαντι-

[17] Βλέπε Σημίτης (2014)

κά στην πολιτική σταθερότητα, αλλά, μαζί με άλλους παράγοντες, συνετέλεσε επίσης καθοριστικά και στην οικονομική στασιμότητα η οποία παρατηρήθηκε τα χρόνια της μεταπολίτευσης. Είναι αυτή η ισορροπία σταθερή; Κατά την άποψη μου, ενόσω η αναδιανομή θα συνεχίζεται και τα πολιτικά κόμματα θα αρνούνται να ασκήσουν την υποχρέωση της ηγεσίας που έχουν στη δημοκρατία Δυτικού τύπου, και να προχωρήσουν στις μεγάλες μεταρρυθμίσεις που έχει ανάγκη η χώρα, η οικονομική στασιμότητα θα μεταφραστεί αργότερα ή γρηγορότερα σε πολιτική αστάθεια. Γι' αυτό, κατά την άποψη μου, αντί τα κόμματα εξουσίας να ανέχονται τη συνεχιζόμενη απαξίωση του ρόλου τους στη συνείδηση των πολιτών, επιβάλλεται να συνεννοηθούν ώστε να προχωρήσουν οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις, χωρίς τις οποίες η χώρα θα μονιμοποιηθεί στην αναπτυξιακή στασιμότητα, με όλους τους εθνικούς κινδύνους που αυτό συνεπάγεται.[18]

7. Αναφορές

Πηγές στα Ελληνικά

Αλογοσκούφης, Γ., (2024), *Οικονομία και Μεταπολίτευση:50 Χρόνια Μετά*, Οικονομία και Μεταπολίτευση: 50 Χρόνια Μετά – Οικονομικη Ιστορια της Νεωτερης Ελλαδας (economichistorygreece.net).

Βούλγαρης, Ι., (2013), *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990: Σταθερή Δημοκρατία Σημαδεμένη από τη Μεταπολεμική Ιστορία*, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο. σελ. 13. .

Κατρούγκαλος, Γ. Σ. -Π., (2010), «Το «παρασύνταγμα» του μνημονίου και ο άλλος δρόμος». Το άρθρο αυτό ανέβηκε αρχικά στο www.constitutionalism.gr, Όμιλος "Αριστόβουλος Μάνεσης". Αλλά για άγνωστους λόγους σύντομα το κατέβασαν και δημοσιεύθηκε στο *Νομικό Βήμα το* Φεβρουάριο του, 2011. Τελικά, το 2011, το άρθρο ανέβηκε και πάλι στην πιο πάνω ιστοσελίδα.

Μπήτρος, Γ. Κ., (2015), *Ποτέ πια πτώχευση*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Επίκεντρο.

Μπήτρος, Γ. Κ,, (2014), «Πως και γιατί ανατράπηκε το ιδιοκτησιακό καθεστώς στο Σύνταγμα του 1975 και τι πρέπει να κάνουμε,,» *Νέα Πολιτική*, 8, 10-13.

Μπήτρος, Γ. Κ., Καραγιάννης, Α. Δ., (2011), *Δημιουργική κρίση σε Δημοκρατία και Οικονομία με παράδειγμα τη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

Μπήτρος, Γ. Κ., Καραγιάννης, Α. Δ., (2011-2012), «Οι σοσιαλιστικές καταβολές του χ-Φιλελευθερισμού στην Ελλάδα,» *Επιστήμη και Κοινωνία*, 28, 167-206.

Σιούφας, Δ. Γ., (2013), *Η ασφαλιστική μεταρρύθμιση 1990-1993: Μεταρρύθμιση σωτηρίας του ασφαλιστικού συστήματος. Ανατροπή και αποδόμηση*,

[18] Δέον να σημειωθεί ότι και άλλοι ερευνητές, όπως για παράδειγμα ο Sotiropoulos (2024), βάζουν αστερίσκους στην πολιτική σταθερότητα γιατί δεν προχωρούν οι μεγάλες μεταρρυθμίσεις.

http://www.sioufas.gr/Vivlio% Ygeias%202013.pdf 20.

Σημίτης, Κ., (2014), «Η Μεταπολίτευση, μία σύντομη αποτίμηση,» Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 20.07.2014, Η Μεταπολίτευση, μία σύντομη αποτίμηση | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ (kathimerini.gr).

Τσάτσος, Κ., (1975), *Πολιτική: Θεωρία Πολιτικής Δεοντολογίας*, 2η έκδοση. βελτιωμένη, Αθήνα: Οι Εκδόσεις των Φίλων.

Ζολώτας, Ξ. Ε., (1944/2009), *Δημιουργικός Σοσιαλισμός*, 2η εκδ. 2009, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Πηγές στα Αγγλικά

Aisen, A., Veiga, F. J., (2011), "How does political instability affect economic growth?" IMF Working Paper, WP/11/, How Does Political Instability Affect Economic Growth? (imf.org).

Kuznets, S., (1965), *Modern Economic Growth: Rate Structure and Spread*, New Haven and London: Yale University Press.

Olson, M., (1982), *The Rise and decline of Nations: Economic growth, stagflation, and social rigidities*, New Haven, CT: Yale University Press.

Sotiropoulos, D. A., (2024), "Democratic stability with asterisks: Greek politics in the post-crisis era," Democratic stability with asterisks: Greek politics in the post-crisis era | Kolegium Europy Wschodniej (kew.org.pl).

Tornell, A., Lane, P. R., (1999), "The Voracity Effect," American Economic Review, 89, 22-46, The Voracity Effect - American Economic Association (aeaweb.org).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ATHENS UNIVERSITY OF ECONOMICS AND BUSINESS
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ SCHOOL OF ECONOMIC SCIENCES
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ DEPARTMENT OF ECONOMICS

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Σειρά Ερευνητικών Δοκιμίων στα Ελληνικά
(Working Papers Series Gr.)

2004-2007

1. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος,** Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών **και Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης**, Πανεπιστήμιο Πειραιώς. ΕΝΑ ΕΥΕΛΙΚΤΟ ΥΠΟΔΕΙΓΜΑ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ. Υπό δημοσίευση: Στον Τόμο «Μελέτες προς τιμή του Καθηγητή Σ. Σαραντίδη», 2004.
2. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος,** Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. ΟΙ ΡΟΛΟΙ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ. (2004).
3. **Γεώργιος Κ. Μπήτρος,** Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών **και Αναστάσιος Δ. Καραγιάννης**, Πανεπιστήμιο Πειραιώς. ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ: ΜΕΡΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ. Υπό δημοσίευση σε συντετμημένη μορφή στο περιοδικό *Επιστήμη και Κοινωνία*. (2007).

2022

01-22 Η ΛΑΡΚΟ και οι φορολογούμενοι, Γεώργιος Κ. Μπήτρος και Κωνσταντίνος Σαραβάκος

2023

01-23 Ατομική ιδιοκτησία και νομισματική πολιτική, Γεώργιος Κ. Μπήτρος
02-23 Οι Παρακαταθήκες του 1821 και η Σύγχρονη Ελλάδα, Γιώργος Αλογοσκούφης

2024

01-24 Μεταπολίτευση: Μια άλλη αποτίμηση, Γεώργιος Κ. Μπήτρος

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ATHENS UNIVERSITY OF ECONOMICS AND BUSINESS

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
SCHOOL OF ECONOMIC SCIENCES

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
DEPARTMENT OF ECONOMICS

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Το Τμήμα είναι το παλαιότερο Τμήμα Οικονομικών Επιστημών στην Ελλάδα πρωτοπόρο στη διοργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών στα Οικονομικά από το 1978. Προτεραιότητά του ήταν πάντα να συγκεντρώσει υψηλής ειδίκευσης ακαδημαϊκούς και υψηλής ποιότητας φοιτητές. Τα μέλη ΔΕΠ ειδικεύονται σε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων στα οικονομικά, με διδακτική και ερευνητική εμπειρία σε παγκοσμίου φήμης πανεπιστήμια και δημοσιεύσεις σε κορυφαία ακαδημαϊκά περιοδικά.

Το Τμήμα προσπαθεί διαρκώς να διατηρήσει το υψηλό επίπεδο έρευνας και διδασκαλίας του. Καλύπτει ένα ευρύ φάσμα οικονομικών μελετών σε μικρο-και μακροοικονομική ανάλυση, τραπεζικά και χρηματοοικονομικά, δημόσια και νομισματικά οικονομικά, διεθνή και αγροτική οικονομική, οικονομικά της εργασίας, βιομηχανική οργάνωση και στρατηγική, οικονομική του περιβάλλοντος και φυσικών πόρων, οικονομική ιστορία και σχετικά ποσοτικά εργαλεία μαθηματικών, στατιστικής και οικονομετρίας.

Το προπτυχιακό του πρόγραμμα προσελκύει υψηλής ποιότητας φοιτητές, οι οποίοι, μετά την επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών τους, έχουν εξαιρετικές προοπτικές απασχόλησης στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, συμπεριλαμβανομένων τομέων όπως ο επιχειρηματικός, ο τραπεζικός, η οικονομία και οι συμβουλευτικές υπηρεσίες. Επίσης, οι απόφοιτοι του προγράμματος έχουν στέρεες βάσεις στα οικονομικά και στα συναφή εργαλεία και γίνονται συνεχώς δεκτοί σε κορυφαία μεταπτυχιακά προγράμματα διεθνώς. Προσφέρονται τρεις ειδικότητες: 1. Οικονομική Θεωρία και Πολιτική, 2. Επιχειρησιακά Οικονομικά και Χρηματοοικονομικά και 3. Διεθνή και Ευρωπαϊκά Οικονομικά. Τα μεταπτυχιακά προγράμματα του Τμήματος (M.Sc και Ph.D) χαίρουν μεγάλης εκτίμησης και προσελκύουν κάθε χρόνο μεγάλο αριθμό εξαιρετικής ποιότητας υποψηφίους.

Περισσότερες πληροφορίες:
https://www.dept.aueb.gr/el/econ/